

СУСПІЛЬНО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ЕКОЛОГІЗАЦІЇ АГРОБІЗНЕСОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ (НА ПРИКЛАДІ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ)

У процесі ринкової трансформації агропромислового комплексу України відбувається низка організаційних та технологічних змін у сільськогосподарському виробництві. Деякі з цих змін (занедбання системи сівозмін, нераціональне внесення добрив за умов клаптикової структури землеволодіння і т. ін.) досить часто виступають додатковими чинниками негативного впливу на природне довкілля. Більше того, агробізнес зароджується на наявному агроприродно-ресурсному потенціалі з усіма успадкованими від колгоспно-совгоспної системи особливостями (виснажені ґрунти, непродумана гідромеліорація і т. п.). Усе це потребує суспільно-географічного вивчення з різних аспектів, передусім – з конструктивних та прикладних.

У вітчизняній географічній науці чимало уваги відводиться проблемам впливу сільськогосподарської діяльності на природні комплекси. Однак, недостатньо проаналізовано особливості цього впливу з позиції агробізнесу – нової системи економічних відносин, що формується в аграрному секторі економіки; практично не висвітлено світовий досвід стосовно переходу аграрного виробництва на більш екологізовані сільськогосподарські технології.

Метою цього дослідження було з'ясувати перспективи екологізації діяльності в агробізнесі на сучасному етапі його становлення у Львівській області. Мета реалізовувалася через такі завдання, як 1) вивчення з суспільно-географічних позицій шляхів і наслідків негативного впливу агробізнесу на природне довкілля у Львівській області; 2) з'ясування можливостей використання досвіду у світовому агробізнесі для підвищення ступеня його екологізації у досліджуваному регіоні.

При виконанні поставлених завдань використовувався літературний метод (зокрема, переглянуто деякі закордонні публікації що стосуються поставленої проблематики), картографічні та математичні методи, а також Internet-ресурси. Використовувалася статистична інформація Львівського обласного управління статистики [4] та Львівського обласного управління земельних ресурсів [1]. Агробізнес, його склад, структура та принципи функціонування розуміються згідно [2].

Результати дослідження:

1. Проблема екологізації агробізнесу виникає з тої причини, що споживач, який купує продовольчий продукт на ринку, зацікавлений в тому, щоб цей продукт містив лише притаманні йому від природи і нешкідливі для здоров'я складники. Цей же споживач на підставі прав, гарантованих законодавством, може вимагати належних екологічних умов середовища проживання або компенсації, якщо суб'єкти агробізнесу забруднюють чи в інший спосіб погіршують якість довкілля.

2. Головними шляхами негативного впливу аграрної діяльності на природне середовище Львівської області зі сторони первинного (сільськогосподарського) сектора агробізнесу є:

- внесення хімічних добрив, пестицидів та інших отрутохімікатів,
- винесення з ґрунту низки біоелементів із урожаєм;
- надмірне і неправильне розорювання території, що активізує площинний змив;
- осушувальна гідромеліорація,
- забруднення водоймищ і водотоків стоками із ферм.

Вторинний сектор агробізнесу (бізнес у переробці сільськогосподарської сировини) впливає на довкілля передусім через:

- викиди погано очищених рідких стоків переробної промисловості, передусім органічного

походження;

- нагромадження на сміттєзвалищах твердих відходів переробної промисловості, зокрема, органічних;
- викиди в атмосферу продуктів згоряння палива в процесі роботи підприємств харчової промисловості (газоподібних чи твердих), а також парів спирту чи інших чужих доквіллю газів;
- підвищення обсягів неекономних водозаборів із природного доквілля.

3. Загальним чинником агроекологічної ситуації є передусім сільськогосподарська освоєність території. У Львівській області вона в цілому вища, ніж у більшості інших регіонів України. Так, частка сільськогосподарських угідь у площі території (а це, по-суті, показник сільськогосподарської освоєності) становить 51,0 % (в Україні – 63,2 %), розораність – 34,0 % (в Україні – 51,9 %). Якщо виключимо із розрахунків такі гірські адміністративні райони Львівської області, як Турківський, Сколівський та Старосамбірський, то показник сільськогосподарської освоєності сягне 55,9 %, розораності – 38,0 %; тобто, і в цьому випадку не буде перевищення загальноукраїнських значень. Детальніше сільськогосподарське землекористування досліджуваного регіону предствалено у [3].

Проте, фахівці стверджують, що навіть і за такої ситуації сільськогосподарська освоєність надмірна. Зокрема, згідно з розрахунками Б. Пархуця, оптимальна сільськогосподарська освоєність на 6,6 % менша від реальної, оптимальна розораність – на 8,0 % менша. Найбільші перевищення оптимальної розораності над реальною характерні для ландшафтів на сході Малого Полісся, заході Передкарпаття та в Надсянській низовині [1].

4. Перехід аграрного сектора економіки до ринкових умов на даному етапі негативно відбивається на екології ґрунтів, їх родючості. Першим наслідком цього переходу є зростання частки господарств населення у землеволодінні: якщо в 1990 р. населення користувалося 11,4 % від загальної площі угідь, то в 2002 р. – 69,1 % (в т. ч. – 4,9 % – фермери). Однак, для Львівщини, особливо прикарпатської її частини, характерні малоземелля і клапаниковість наділів. В таких умовах, з огляду на загальну кризу в економіці, нерационально здійснюється удобрення, неправильно організовуються сівозміни, практично не проводиться вапнування чи альтернативні йому заходи (а цього потребує значна частина території Львівської області). Простіше кажучи, занедбання технологій сільськогосподарського виробництва, що стало звичним явищем сьогодення, негативно позначається на природних якостях сільськогосподарських угідь, а в окремих випадках є джерелом катастрофічного руйнівного впливу на природні екосистеми і негативно позначається на якості сільськогосподарської продукції.

Адже відомо, що при внесенні мінеральних добрив у поєднанні з органікою, що набуло значного поширення в приватному секторі, збільшується рівень нітратів у ґрунті, а незначне зростання врожайності часто не окупує затрат, які пішли на внесення цих добрив. Підвищений вміст нітратів шкодить здоров'ю споживачів і вимагає додаткових заходів з обробки продуктів (наприклад, якщо це овочі – відмочування, варіння, квашення, консервування). При цьому втрачається значна частина вітамінів, погіршуються смакові якості та зростає вартість. До того ж, система агроекологічної інформації в Україні ще не створена, і споживач не має уявлення про вміст шкідливих речовин у продовольчій продукції.

Немеханізоване внесення пестицидів населенням (зокрема, інсектицидів проти колорадського жука) в умовах клаптикового землеволодіння не дає належного захисту, тому часто його проводять повторно. Таке передозування спричиняє нагромадження діючих речовин, які через високу біологічну активність і токсичність та тривалий період природного розкладу спричиняють порушення поведінки, а то й загибель комах-обпилювачів та корисних птахів. Водночас, багато шкідників адаптувалися до токсичної дії агрохімічних препаратів.

5. *Географічні особливості у негативному впливі аграрної діяльності людини на природу Львівської області* проявляються доволі чітко, що далі розглянемо.

Сільськогосподарське освоєння Малого Полісся супроводжувалося широкомасштабною осушувальною меліорацією території, що в минулому була заболочена і надмірно зволожена (“надмірно” – з позиції людини а не ландшафтних систем). Проте, створені меліоративні системи “Солокія”, “Полтва” та інші, не давши очікуваного підвищення продуктивності та спричинивши негативні незворотні зміни в природних комплексах, поглинули чималі кошти і нині функціонують у дренажному режимі, а часто, як виглядає, перебувають у занедбаному стані. Вони, на жаль, проявили себе не як регулятори водного режиму, а як обезводнювачі ландшафту. Перетворення малополіських боліт на пасовища й орні землі мало своїм наслідком суттєве збіднення флори природних ландшафтів, загибель багатьох видів болотяних рослин і цілих їх популяцій, зникнення десятків малих річок і їхніх біогеоценозів.

У подільських ландшафтах Львівської області розширення площ сільськогосподарських угідь шляхом вирубування лісів та розорювання луків спричинило руйнацію природних акумуляторів вологи в ландшафтних комплексах, зниження рівнів ґрунтових вод, скорочення стоків таких невеликих, але досить повноводних у минулому річок, як Свір, Гнила Липа, Золота Липа, Стрипа, Серет (усі – ліві притоки Дністра). Через ліквідацію природного рослинного покриву активізувався площинний змив та яротворчі процеси, зросла площа змитих ґрунтів. Так, у Золочівському районі вони становлять 3,7 тис. га (3,6 % усієї його території), Перемишлянському – 11,3 тис. га (13,0 %) [1]. Процес аридизації ландшафту під впливом аграрної діяльності тут особливо очевидний [5].

В прикарпатській частині Львівської області, головно в долині Дністра, з метою регулювання водного режиму території були створені потужні меліоративні системи, що дало наслідки ідентичні тим, які в Малому Поліссі. На власне передгірних ландшафтах через круті похили поверхні та значну розораність дуже активно, подібно до подільських ландшафтів, проходять процеси площинного змиву. В Карпатському субрегіоні інтенсивна сільськогосподарська діяльність, спробу організувати яку було зроблено в советський період, себе не оправдала; негативно відбився на природних екосистемах нераціональний випас худоби.

6. *Ліквідація негативних наслідків аграрної діяльності та запобігання їм на майбутнє* не зможуть відбутися лише через суто природоохоронні заходи. Слід змінювати всю систему відношення суспільства до природи, здійснювати якісні перетворення у філософії та технологіях аграрного природокористування за європейськими взірцями, зокрема й на етапі становлення агробізнесу.

Однією із найновіших тенденцій у світовому агробізнесі є розгортання системи *екологічного сільського господарства*¹, що розпочалося в 1972 р. створенням у м. Версалі (Франція) Міжнародної федерації руху за екологічне сільське господарство (IFOAM²) та було підтримане низкою всесвітньовідомих учених, міжнародними організаціями, урядами багатьох країн, і нині представлене масштабним світовим рухом [12].

Екологічне сільське господарство стосується екологічно нешкідливого, соціально- та екологічно-раціонального виробництва продуктів харчування із продовольчої сировини. Для виробничих систем, що функціонують за екологізованими критеріями, основою успішного агровиробництва є природна родючість ґрунтів, природні можливості рослин і тварин. За таких обставин суттєво скорочується залежність сільського господарства від використання хімічних добрив та інших агрохімікалій, яким протиставляється природний опір хворобам, природні методи боротьби із бур'янами та шкідниками.

¹ Від англійського *organic agriculture*, що буквالیстично перекладається як *органічна агрокультура*. Інколи вживаються терміни-синоніми *органічне землеробство* або *екологічне землеробство*. Однак, слід мати на увазі, що *agriculture* охоплює не лише землеробство (рослинництво), а й тваринництво.

² Internation Federation of Organic Agriculture Movement.

7. Досвід країн сусідів, зокрема, проаналізований і узагальнений польським географом-аграрником С. Грикєнем [6–9], дає підстави констатувати доцільність реалізації принципів екологічного сільського господарства у Львівській області. З огляду на природно-географічні особливості цього регіону головними засадами екоземлеробства тут мали б бути:

- підвищення і підтримання раціональними природними методами стійкої родючості та біологічної активності ґрунтів (торф, зелені добрива, сівозміни, правильне сусідство рослин, біологічна боротьба із шкідниками, бур'янами та хворобами);
- прямування до замкненості циклів обігу органічної матерії (як живої, так і біоосної) у кожному із господарств, підтримка балансу між тим, що вноситься у ґрунт, і тим, що виноситься із нього урожаєм або в інший спосіб;
- прагнення до збереження, а при потребі – розширення генетичної різноманітності всієї природної флори і фауни території, де функціонує господарюючий суб'єкт, охорона всіх дикоростучих рослин і тварин в оточенні суб'єкта господарювання;
- використання всіх можливих засобів запобігання водній і вітровій ерозії (правильний обробіток схилів без ризику розвитку ерозійних процесів, вітрозахисні смуги, відмова від оранки надто крутих схилів та ін.);
- уникання будь-яких форм забруднення чи спотворення довкілля внаслідок агробізнесової діяльності, плекання неповторної краси кожного ландшафту.

Як зрозуміло із перелічених пунктів, суб'єкт агробізнесу в системі екологічного землеробства розглядається не як економічне утворення, а як елемент, тісно вживлений в природний ландшафт, його органічно-невід'ємною частиною.

Дані соціологічного опитування засвідчили, що мотивами, які спонукали фермерів Німеччини залишати традиційні способи господарювання і запроваджувати критерії екологічного землеробства за стандартами IFOAM, були [10]:

- особисте усвідомлення необхідності активної громадянської позиції в охороні природного довкілля,
- сприйняття органічного землеробства як нового виклику сучасності,
- загрози у віддаленій перспективі для існування сільського господарства на традиційних засадах,
- фінансова підтримка екологічного землеробства зі сторони держави,
- вищі ціни на екологічно-чисті продукти,
- природоохоронне законодавство, що обмежує можливості інтенсифікації господарства,
- приклад колег,
- падіння природної родючості угідь і біологічної продуктивності тварин.

8. Практичне розгортання системи екологізованого сільського господарства у Львівській області, як і в будь-якому іншому обласному регіоні України, можна організувати поетапно:

- I. Формування ініціативної групи, що зайнялася б відповідною організаційною та рекламною діяльністю.
- II. Пошук цією групою підприємців-партнерів, що виявили би бажання працювати за критеріями IFOAM.
- III. Розробка і втілення у практику сільськогосподарського виробництва національних та регіональних критеріїв IFOAM, що передбачено статутними документами цієї організації.
- IV. Об'єднання підприємців, що перейшли на критерії органічного землеробства, в єдину організацію та її реєстрація в IFOAM, що є досить простою і зовсім незаб'юрократизованою справою.
- V. Налагодження системи сертифікації продукції господарств, що працюють за критеріями екологічного землеробства. Право на це надається центральним офісом IFOAM, а сертифікати набувають міжнародного визнання.

VI. Створення мережі спеціалізованого збуту екологічно-чистої сільськогосподарської продукції.

9. Економічна криза в аграрному секторі стоїть на перешкоді такій діяльності. Однак, рух за екологічне сільське господарство буде успішним у тому випадку, коли ініціатива та бажання надходитимуть зі сторони самих аграрних підприємців. Аграрна палата Львівщини, Центр приватизації та аграрної реформи, громадські об'єднання аграріїв та інші подібні інституції мали би виконувати функцію інформування агробізнесового середовища про сучасні аграрні екологічні рухи.

Крім того, діяльність регіональних органів влади в напрямку екологізації агробізнесу мала би проявитися у субсидюванні та фінансуванні через гранти та дотації конкретних екологічних проектів, у наданні пільг чи інших заохочень тим суб'єктам господарювання, що дотримуються екологічних норм, у творенні страхових екологічних фондів, що акумулюватимуть кошти на випадок надзвичайних екоситуацій, а також у відповідних, а головне – неупереджених санкціях стосовно порушників, які мали би мати не вибірковий, а комплексний та справедливий характер. Для такої діяльності слід організувати сучасну і якісну систему агроекологічного моніторингу.

В умовах становлення ринкових відносин в аграрному секторі економіки, коли економічні пріоритети стали переважати над екологічними і соціальними, вплив аграрної діяльності на довкілля набув неконтрольованих, стихійних і диких форм. Вплив цей посилений менталітетом сільського населення, яке по довгих роках советського режиму, коли панувала “нічийна” форма власності на природні угіддя, відчувається чужинцем на рідній землі, і як чужинець відноситься до її природи. Така ситуація є несумісною із тенденціями у сучасному агробізнесі розвинених країн, де все більшого розмаху набувають екологічні рухи. Європейський досвід стосовно екологізації аграрної діяльності в Україні та її окремих регіонах слід застосовувати вже зараз, у процесі аграрних реформ, не чекаючи їх завершення. Створення умов, за яких раціональна екологізована агробізнесова діяльність здійснювалася би звичайним природним чином, має стати внутрішньо притаманною потребою кожного агропідприємця та пріоритетом державного чинника.

Література:

1. Пархуць Б.І. Відтворення і охорона агроландшафтів Львівської області. – Київ: Інститут землеустрою УААН, 2000. – 118 с.
2. Ранця І.І. Агробізнес як нова суспільно-географічна категорія // Сучасні проблеми і тенденції розвитку географічної науки: Матеріали міжнар. конф. – Львів, 2003. – С. 85–86.
3. Ранця І.І. Сільськогосподарське використання земельних ресурсів Львівської області: екологічні та суспільно-географічні аспекти // Вісник Львівського університету. Серія географічна. – Вип. 29. – Львів, 2003. – С. 99–102.
4. Сільське господарство Львівщини у 2002 р.: Стат. зб. – Львів: Львівське обласне управління статистики, 2003. – 164 с.
5. Шаблій О.І., Трохимчук С.В. Аридизація Західного регіону України // Вісник Львівського університету. Серія: Географія. – Випуск 19. – Львів, 1994. – С. 26–32.
6. Grykień S. Charakterystyka Polskich gospodarstw ekologicznych // Ekoland. – 1997. – № 2. – S. 3–5.
7. Grykień S. Rozwój rolnictwa ekologicznego // Acta Universitatis Wratislaviensis. Prace Instytutu Geograficznego. Seria B. Geografia społeczna i ekonomiczna. – T. XV. – 1997. – S. 23–37.
8. Grykień S. Rozwój rolnictwa ekologicznego w Niemczech // Acta Universitatis Wratislaviensis. Prace Instytutu Geograficznego. Seria B. Geografia społeczna i ekonomiczna. – T. XVII. – 1998. – S. 75–79.

9. Grykień S. Zbyt produktów i przetwórstwo w rolnych gospodarstwach ekologicznych w Polsce // Acta Universitatis Wratislaviensis. Prace Instytutu Geograficznego. Seria B. Geografia społeczna i ekonomiczna. – T. XIII. – 1996. – S. 69–76.
10. Jaska E. Przewstawianie gospodarstw na metodę ekologiczną w Niemczech // Ekoland. Kwartalnik rolnictwa ekologicznego. – 1997. – № 6. – S. 6–7.
11. Kowalczyk I., Malskiy M., Szabliij O. Sytuacja geoekologiczna dorzecza Bugu Zachodniego oraz sposoby jej poprawy // Edukacja ekologiczna i ochrona środowiska na pograniczach. – Lublin, 1993. – S. 41–48.
12. <http://www.ifoam.org>

Summary:

Rantsya Ihor. HUMAN-GEOGRAPHICAL ASPECTS OF AGRIBUSINESS ACTIVITY'S ECOLOGIZATION (ON MATERIALS OF LVIV OBLAST [ADMINISTRATIVE REGION IN UKRAINE]).

In the studying region economic reforms are accompanied by irrational and dangerous influence of agrarian activity on natural environment in conditions of polycontour structure of land ownership. The article is an attempt to discuss the main results of the negative influence on landscapes, to suggest perspective ways of improving the agriecological situation, and to prevent the destructive consequences in the future. Practical usage of European agribusiness ecologization's experience, especially, the experience of organic agriculture movement, is proposed for Lviv Oblast.

УДК 911.3

Андрій МАНЬКО

ЕКОЛОГО-ГЕОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ЛЬВІВСЬКО-ВОЛИНСЬКОГО ВУГІЛЬНОГО БАСЕЙНУ

Територія Львівсько-Волинського вугільного басейну належить до давньозаселених. Початок землеробського освоєння тут припадає на III-II тисячоліття до н.е. Освоєння території супроводжувалось вирубуванням лісів, осушенням боліт, розорюванням схилів. З кожним роком землеробське освоєння відбувалось все інтенсивніше. Століттями знищувалася природа і погіршувалася екологічна ситуація. Розпочинаючи з 50-х років XX ст. внаслідок посиленої меліорації земель, урбанізації території, створення і розвитку Львівсько-Волинського вугільного басейну в навколишньому середовищі відбуваються негативні зміни, зростає екологічна напруженість. Тепер територію даного басейну відносять до екологічно небезпечних. Забрудненням поверхневих і підземних вод, погіршенням якості ґрунтів і геологічного середовища, негативним станом рельєфу, атмосфери і біоти загострюється екологічна напруга.

В останні роки екологічні проблеми даного регіону досліджували О.Шаблій та С.Трохимчук. В статті "Аридизація Західного регіону України" вони проаналізували меліоративні заходи, які у радянський період на сільськогосподарських угіддях в межах Львівсько-Волинського басейну проводилися майже повсюдно та спричинили зниження багатьох постійних водотоків [1]. В іншій статті І.Ковальчук та Л.Курганевич здійснили гідрографо-геоморфологічний аналіз української частини басейну Західного Бугу [2].

Актуальність поставленої мети зростає з огляду на вплив еколого-географічних чинників на структурні зміни в промисловості Львівсько-Волинського вугільного басейну, запропонувати заходи з покращення екологічної та економічної ситуації на його території. Тепер зменшується вуглевидобуток, закриваються шахти Львівсько-Волинського басейну, внаслідок чого скорочуються кількість робітників і створюють нові економічні проблеми.